

منظر آیینی برج‌های تاریخی و اثر آن در مدیریت گردشگری

مهديه بد*

دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۵

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۷/۱۰/۱۹

چکیده | مطالعه سیر تاریخی واژه برج در کتاب‌های لغت نشان می‌دهد، برج در آغاز تنها بر باروهای ساخته شده بر گوشه دیوارهای شهر، قلعه‌ها و کاخ‌ها اطلاق می‌شده و سپس دچار توسعه معنایی شده است. امروزه منارها جای خود را به برج‌هایی داده‌اند که کاربری‌های گوناگونی دارند. برج در ایران کاربردهای متنوع و متعددی داشته است. علاوه بر قلاع، در دو سوی در ورودی کاروان‌سراها نیز برای دیده‌بانی و مراقبت، برج‌هایی ساخته می‌شد. گاه به کبوترخانه‌ها نیز برج کبوتر می‌گفته‌اند و برخی از مقبره‌ها نیز به میل یا برج شهرت یافته‌اند. همچنین شماری از میل‌ها که برای برافروختن آتش بر فراز آنها و راهنمایی گمشدگان ساخته می‌شدند، برج نام می‌گرفتند. هدف این مقاله بررسی برج‌های ایرانی از دیدگاه منظرین است. بر همین اساس، بعد از ریشه‌شناسی واژه برج، معنا و ریشه این واژه با کاربردهای متفاوتی که در طول زمان داشته، تطبیق داده شده و با نگرشی عمیق به معنی و ریشه واژه برج پرداخته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد در لغت‌نامه فارسی بیشتر به کارکرد دفاعی، امنیتی و نظامی برج توجه شده، حال آنکه با بررسی ریشه این واژه در زبان عربی بیشتر به کارکرد اطلاع‌رسانی برج توجه شده است. با بررسی برج‌های تاریخی ثبت‌شده در اداره میراث فرهنگی و گردشگری ایران، به طیف وسیعی از کارکردها ذیل چهار گروه نمادین، اطلاع‌رسانی، کارکردی و نظامی دست یافته و با بررسی بیشتر مشخص شد که تعداد زیادی از برج‌ها چندمنظوره بوده‌اند. به نظر می‌رسد میان شکل برج‌ها، کاربردهای متفاوت آنها و همچنین پراکندگی جغرافیایی آنها ارتباطاتی وجود دارد که این مسئله مستلزم بررسی و پژوهش بیشتر در این زمینه است.

واژگان کلیدی | منظر، برج، برج ایرانی، گردشگری.

به انگیزه‌های سیاسی یا مذهبی صورت می‌گرفت و این سازه‌ها مظهر قدرت و ایمان بودند (نوابخش، ۱۳۸۹: ۱۶۳). در سرزمین‌های شرقی اسلام، برج عنصر اصلی استحکاماتی است که از دوره فتوح تا هنگام به کارگیری توپخانه، ارزش و سودمندی خود را حفظ کرده است. اهمیت چشمگیر برج‌های دفاعی از اوایل دوره اسلامی تا قرن دهم، نباید موجب نادیده گرفتن برج‌هایی شود که از زمان‌های دور در این نواحی موجود بوده، ولی جنبه نظامی نداشته‌اند. طرح معماری برخی از این برج‌ها بسیار ساده بود؛ نخستین نمونه‌های آن برج‌هایی مستطیل‌شکل‌اند با دیوارهای خارجی مجهز به برجستگی‌های نیم‌دایره که

مقدمه | برج در لغت بنای بلند و باریک استوانه‌ای یا چندپهلوی است که بیشتر برای دیده‌بانی و دفاع مورد استفاده قرار می‌گرفته است. این واژه در عربی و فارسی مشترک بوده و در زبان فارسی میانه نیز به صورت Burg دیده شده است. قبل از قرن نوزدهم، ساختمان‌های بلند به شکل معابد کوه‌مانند مطابق اهرام، آمفی‌تئاترها، قلعه‌ها، تالارهای شهر، معابد، مساجد، کلیساهای جامع، انواع و اقسام برج‌ها و ... وجود داشتند. طراحی آنها عموماً

* mahdieh_bod@yahoo.com
شماره تماس: ۰۹۱۲۲۵۴۸۳۹۴

کار رفته و به احتمال بسیار اصطلاحی نظامی در شام و عربستان شمالی از مناطق تحت نفوذ رومیان بوده و پس از آن به گویش‌های آرامی و سپس عربی پا گذاشته و با پذیرش قواعد جمع عربی به شکل بروج در قرآن به کار رفته است (جفری، ۱۳۷۲: ۱۴۰).

برخی نیز معتقدند برج تازیکنانه (مغرب) واژه Burg در پهلوی است. ریخت دیگر آن «برز» به معنی بلند در لکی و کردی رایج است؛ در لکی و کردی در ریخت Berg نیز به معنی بلندی و ارتفاع کاربرد دارد (کزازی، ۱۳۷۹: ۵۹). در فرهنگ فارسی معین، برج به معانی زیر اطلاق می‌شود:

۱. جای بلندی که برای نگهبانی عمارت و قلعه درست کنند.

۲. قلعه، دژ

۳. هر یک از دوازده برج منطقه البروج که خورشید هر ماه در یکی از آنها قرار می‌گیرد (ماه‌های سال)؛ (معین، ۱۳۸۲: ۱۵۰).

در لغت‌نامه دهخدا به معنی قصر و کاخ هم اشاره شده است:

همچنین نام برخی از ده‌های ایران نیز برج است. دهاتی از جمله دهی جزو دهستان کزاز علیا، بخش سربند، شهرستان اراک که کوهستانی و سردسیری است، دهی از دهستان شهر کهنه، بخش حومه شهرستان قوچان، دهی از دهستان اردوغش بخش قدمگاه شهرستان نیشابور، دهی از دهستان مانه، بخش مانه شهرستان بجنورد، دهی از دهستان مرکزی، بخش حومه شهرستان بجنورد، دهی از دهستان ماروسک، بخش سرولایت شهرستان نیشابور، دهی از دهستان قوری‌چای، بخش قره‌آعاج شهرستان مراغه، این ده مرکب از دو محل به نام‌های برج بالا و برج پایین است، دهی از دهستان خندمان شهرستان رفسنجان و دهی از دهستان میان‌آباد بخش اسفراین شهرستان بجنورد (دهخدا، ۱۳۷۰: ۸۰).

با مطالعه و بررسی ریشه واژه برج به این نکته پی می‌بریم که در واژه برج عنصر بلندی نقش بسیار مهمی دارد؛ به طوری که در اکثر موارد به مکان‌های بلند برج گفته شده است. به علاوه زمان نیز عنصر مهمی در این واژه بوده است و این گمان برده می‌شود که حتی ممکن است ارتباطی بین عنصر زمان و مکان در این نام‌گذاری باشد. به صورت کلی می‌توان گفت برج کلمه‌ای است که هم در آن، وجه زمانی دیده می‌شود و هم وجه مکانی.

در ویرانه‌های اقامتگاه‌های امویان بر جای مانده است. براساس کاوش‌های باستان‌شناسان، کاربرد برج به عنوان عامل تقویتی و دفاعی به دوران شکل‌گیری شهرنشینی در فلات ایران برمی‌گردد و از آن پس همواره در بنای زیستگاه‌های انسانی به آن توجه شده است. برج‌های ایران، گاه به صورت حصار استوانه‌ای و مستقل در نزدیکی دیوار شهرها یا قلاع قرار داشته و گاه نیز متصل به استحکامات قلعه ساخته می‌شده‌اند. شکل برج‌هایی که در گوشه‌های حصار قلاع تعبیه می‌شده، مدور و برج‌های دیوارهای جانبی نیم‌دایره و گاه مستطیل بوده است.

واژه‌شناسی و ریشه کلمه برج

این کلمه در زبان فارسی به هر بنای شاخص اعم از قلعه، کاخ، بارو، کوشک و هر ساختمان بلند یا وسیع دیگر گفته می‌شود و بناهای تاریخی زیادی در ایران به نام برج معروف هستند. در اصطلاح هیئت، به منزلگاه ستارگان و نیز به هریک از ماه‌های دوازده‌گانه سال در روز شمار شمسی گفته می‌شود. زبان‌دانان عرب به دلیل وجود هم‌خانواده‌های فراوان و در بسیاری موارد ناسازگار با هم (ابن‌منظور، ۱۹۹۵: ۳۹۵)، در شناسایی ریشه این کلمه دچار سردرگمی شده و احیاناً برای آن، دو اصل مستقل یاد کرده‌اند: «ظهور» و «پناهگاه» (لابی الحسین، ۱۳۶۱: ۲۳۸)، برخی نیز جهت برقراری ارتباط بین این واژه با دیگر هم‌خانواده‌های آن مانند تبرج به دو شاخصه بلندی و در معرض دیدبودن در تعریف برج اشاره کرده‌اند. بعضی هم اصل آن را ظهور دانسته و برای تعمیم این مفهوم به منظور شمول بر همه مشتقات این ریشه کوشیده‌اند (مصطفوی، ۱۳۸۴: ۲۸۴) این در حالی است که ریشه‌شناسان، برج به معنای مورد نظر را از واژگان معرب شمرده، برای آن سابقه‌های یونانی و به تبع آن سریانی قائلند.

واژه برج در عربی نیز مانند فارسی کاربرد وسیع داشته، بر هر بنای شاخص اطلاق می‌شود (ابن‌منظور، ۱۹۹۵: ۳۹۵). مطالعه سیر تاریخی این واژه در کتاب‌های لغت نشان می‌دهد که برج در آغاز تنها بر باروهای ساخته‌شده بر گوشه‌های دیوارهای شهر، قلعه‌ها و کاخ‌ها اطلاق می‌شده (ابن‌احمد، ۱۳۷۲: ۷۴) و سپس دچار توسعه معنایی شده، به خود آن بناها نیز صرف نظر از وجود بارو گفته شده است (لابی الحسین، ۱۳۶۱: ۲۳۸). واژه برگس در یونانی به معنای کنگره‌های روی باروی شهر، در زبان سریانی با اندکی تغییر به معنای مناره، کنگره و ماندگاه مسافران و به همین مناسبت در خصوص توقفگاه اجرام آسمانی به

تفاوت برج و مناره

منار به معنای جایگاه نور و نار است و در گذشته به عنوان نشانه و بنایی یادمانی بنا می‌شده است. منارها نشانه‌های خوبی برای جستن و یافتن راه یا مسیر و همچنین راه‌حل‌های خوبی برای شناسایی و ثبت نام شاهان و سازندگان آن به شمار می‌آمدند (پورجعفر، ۱۳۸۹).

از دیرباز مناره را برای راهنمایی و هدایت مسافران در بیابان‌ها یا در اول شهرها می‌ساختند و گاهی هم برای حد فاصل دو چیز به عنوان مرز از آن استفاده می‌کردند. گویند اولین کسی که در راه‌ها مناره ساخت، «برهه بن‌الحرث الرایش» یکی از پادشاهان یمن بود. او در جنگ‌های خود در راه‌ها این نشان را برپا می‌کرد تا در بازگشت، به کمک آنها راه خود را پیدا کند. این روش راه‌یابی تا سده‌های اخیر تنها روش شناخته‌شده در راهنمایی و هدایت مسافران به مقصد بود. می‌گویند به فرمان نادرشاه برای راهنمایی کاروانیان و اردوهای جنگی در صحراهای بی‌آب و علف و کویرها با سنگ و آجر و گچ مناره‌هایی ساخته شد که هنوز در ریگزارهای میان کرمان و بلوچستان باقی است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۳۲۵). به هر حال، این فکر که به وسیله مناره مسافران دریایی و زمینی به مقصد راهنمایی شوند، از دیرباز تا عصر صنعت در میان مردم باقی بود و مناره‌هایی که از گذشته در کنار دریاها و راه‌ها تا به امروز باقی مانده‌اند، مانند «مناره اسکندریه» و «نادری» که شاهدی بر همین مدعا است. اصولاً برج یا مناره در تاریخ دارای دو هویت کاملاً متفاوت از هم هستند. برج و مناره از جنبه تاریخی دو پدیده قدیمی‌اند که سابقه آنها را به پیش از اسلام برمی‌گردد. مناره و برج در شکل و کاربرد هر دو متفاوت هستند. بر بالای برج چند نگهبان و دیدبان برای نگهبانی و حراست قلعه و شهر می‌ایستادند، ولی بر بالای مناره، آتشی روشن می‌کردند تا مسافران راه را در شب گم نکنند. بر بالای برج‌ها دیوارکی همراه با بریدگی‌هایی برای نگهبانان و دیدبانان وجود داشت، برخلاف مناره که چنین نبود. برج‌ها را بدون سایبان می‌ساختند، ولی در بالای مناره برای حفاظت آتش از برف و باران سایبانی می‌ساختند. چون غرض از ساخت برج نگهبانی بود، لذا آن را به شکل استوانه‌ای با قطر بزرگ می‌ساختند، ولی مناره را استوانه‌ای با قطر کوچک و بلند می‌ساختند. کلاً هویت شکلی برج و مناره را می‌شود با تاج آنها و هویت کاربردی مناره را می‌توان در پیدا کردن مسیر و برج را در مراقبت و حراست معرفی کرد. بنابراین، این سخن که مسلمانان مناره را از روی شکل برج‌قلعه‌ها و شهرها

ساختند، درست به نظر نمی‌رسد (نجفی، ۱۳۸۱).

برخی از منارها نیز در مساجد برای انتقال صدای مؤذن در کنار گنبد، طراحی و بنا می‌شدند. برخی هم مثل برج قابوس براساس پاره‌ای از اظهارنظرها برای مقبره استفاده شده‌اند. به هر حال امروزه منارها جای خود را به برج‌هایی که کاربری‌های گوناگونی دارند، داده‌اند (پورجعفر، ۱۳۸۹).

بحث

منظر و نگاه منظرین

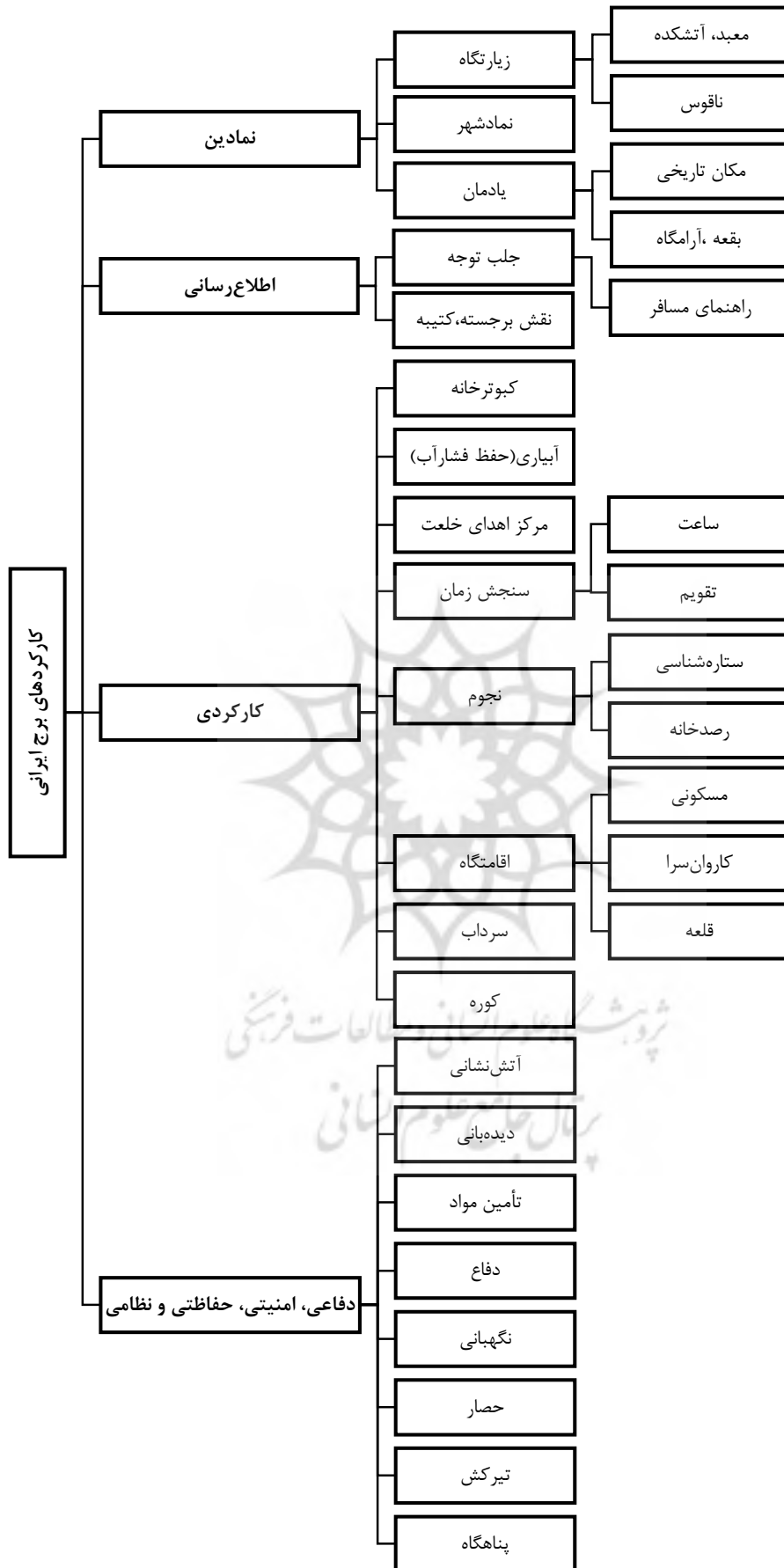
غالب نوشته‌های معاصر بر این نکته تأکید دارند که منظر، راه مؤثری را برای شناخت جهان هموار می‌کند. این مسئله چارچوبی مفهومی از محیطی که در آن زندگی می‌کنیم فراهم می‌کند؛ محیطی که ما در آن چیزی را که می‌بینیم آنالیز کرده و سپس حس می‌کنیم. همچنین منظر پایه‌ای سیستماتیک برای فهم الگوهای فضایی - مکانی و فرایندهایی که در اطرافمان می‌بینیم و راهی که مردم محیط را با خواست‌ها و نیازهایشان همسو می‌کنند بنا می‌نهد؛ بنابراین فهم منظر فضای اندیشیدن به محیط به طرق گوناگون را فراهم می‌کند (منصوری و حبیبی، ۱۳۸۹).

نگاه منظرین به برج ایرانی

از حدود ۲۷۰۰۰ آثار ثبتی در سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، بالغ بر ۳۰۰ اثر با واژه برج ثبت شده است (<http://iranshahr-pedia.ir>) که با بررسی این آثار کارکردهای زیر برای برج ایرانی استخراج شده که در تصویر ۱ نشان داده شده است. نکته قابل توجه این است که بسیاری از برج‌ها کاربردی چندمنظوره داشته‌اند و ممکن است مجموعه‌ای از موارد زیر را در بر بگیرند:

کارکرد اول؛ برج‌های نمادین

بسیاری از برج‌ها به عنوان نماد شناخته می‌شدند. از جمله برج‌های نمادین می‌توان به سه گروه اشاره کرد: گروه اول: این برج‌ها مکان مذهبی برای برخی از ادیان به شمار می‌رفتند. همچون برخی آتشکده‌ها و برخی معابد که در برج‌ها جای داشتند، مانند برج «سه گنبد» در استان آذربایجان شرقی (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۱۴: ۲۴۲)، همچنین ناقوس کلیساها هم در مکانی برج‌مانند احداث می‌شدند، مانند برج «ناقوس کلیسا» در استان قزوین (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۷۷ ج، تصویر ۲).

تصویر ۱: کارکردهای چندمنظوره برج‌های ایرانی. مأخذ: نگارنده.

آب) مانند برج «آب» بانک ملی (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۷۵)، سرداب «برج آرامگاهی شاهزاده حسین» (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۰ الف) و برج‌هایی که به منظور خاصی مثلاً اهدای خلعت به افراد خاص احداث شده بودند، مانند برج «خلعت‌پوشان» در استان آذربایجان شرقی (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۷۷ ب) اشاره کرد. گروه دیگری از برج‌ها، کارکرد سنجش زمان را داشته‌اند؛ چه از نظر نشان‌دادن ساعات روز، چه ماه و سال، مانند «برج ساعت» در استان گیلان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۵۶). گروه دیگری از برج‌ها در علم نجوم کاربرد داشته‌اند؛ هم در ستاره‌شناسی و هم رصدخانه، مانند «برج طغرل» در شهر ری (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۱۰). گروه دیگر برج‌های اقامتگاهی بوده‌اند که یا کاروان‌سرا بودند مانند برج «چاه‌خور» (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵ ب) یا قلعه، مانند «برج امان‌الله» در استان کرمان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۴ ج) یا کاملاً مسکونی بوده‌اند، مانند برج «بمونی آقا» در استان خوزستان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۴ هـ). دسته آخر این برج‌ها کوره‌ها بوده‌اند، مانند برج «شوشتری» در استان فارس (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۶).

تصویر ۳: برج آتش‌نشان تبریز.

مأخذ: https://en.wikipedia.org/wiki/Tabriz_Fire_Fighting_Tower

گروه دوم: این برج‌ها جهت یادمان احداث شده و نشانی از مکانی که واقعه تاریخی مهم رخ داده یا بقعه‌ای متبرکه یا آرامگاه شخص برجسته‌ای احداث می‌شده‌اند، مانند «برج آرامگاهی شاهزاده حسین» در ساوجبلاغ (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۰ الف).

گروه سوم این برج‌ها به عنوان نماد یک شهر احداث شده‌اند، مانند «برج آزادی» یا شهید (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۵۳).

کارکرد دوم: برج‌های اطلاع‌رسانی

بر بالای بسیاری از برج‌ها کتیبه یا نقش برجسته‌ای وجود داشته که گویای پیامی برای بازدیدکنندگان بود. مانند برج آجری «اشتون بابا» در استان کردستان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۶۲). برخی از برج‌ها نیز جهت جلب توجه و راهنمایی احداث شده بودند مانند برج «چاه‌خور» در استان یزد (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵ ب).

کارکرد سوم: برج‌های عملکردی

از جمله کارکردهای برج می‌توان به کارکردهایی چون کبوترخانه‌ها مانند برج «آقا» در استان اصفهان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۵ الف)، آبیاری (حفظ فشار

تصویر ۲: برج ناقوس کلیسای قزوین.

مأخذ: https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_Church,_Qazvin

دسته چهارم؛ برج‌های دفاعی، امنیتی و حفاظتی

از جمله این برج‌ها می‌توان به برج‌های آتش‌نشانی مانند برج «آتش‌نشان» در تبریز (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۷۷ الف)، (تصویر ۳)، دیده‌بانی مانند برج «باقرآباد» در یزد (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۴ د)، دفاعی مانند برج «چشمه موالید» در استان خراسان (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۰ ب)، پناهگاه مانند برج «ارجنان» در استان یزد (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۴ الف)، نگهبانی مانند «برج بابانجم» در استان فارس (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۲)، برج‌های تأمین مواد و برج‌های تیرکش اشاره کرد، مانند «برج ازبکوه» که هر دو کاربرد را داشته است (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۸۴ ب).

جایگاه برج در گردشگری

یکی از جاذبه‌های توریستی مورد توجه گردشگران، برج‌ها هستند که به عنوان جاذبه توریستی شهرها مورد بازدید قرار می‌گیرند. البته متأسفانه به دلیل دانش کم تورگردان‌ها به کاربردهای وسیع برج‌ها توجه کمی می‌شود و تنها به نکات سطحی نظیر قدمت و ارتفاع و شاید یک یا دو مورد از کاربردهای بارز برج اشاره می‌شود. در این بخش به دو نمونه از برج‌های بارز در گردشگری ایران اشاره می‌شود که کاربردهای بالا در آنها به صورت بارز به چشم می‌خورد:

برج قابوس بن وشمگیر

این برج از بهترین بناهای تاریخی سده چهارم هجری و بلندترین بنای آجری جهان به شمار می‌آید. طبق تصریح نوشته‌های کتیبه برج قابوس، امیر شمس‌المعالی به سال ۳۹۷ ه. ق. اقدام به ساخت برج کرد. درباره اینکه هدف اولیه برپاساختن این بنا چه بوده است، نظریات گوناگونی وجود دارد. محتمل‌ترین انگیزه این است که هدف از ساخت چنین بنایی، مکانی برای آرامگاه بانی آن، قابوس بن وشمگیر بوده است. البته با توجه به ارتفاع زیاد برج، این توجیه نیز که ساختمان مذکور ممکن است به منظور نشانه و نمود شهر جرجان (گرگان) و راهنمای مسافران در دشت گرگان بنا شده باشد، در ذهن قوت می‌گیرد. حتی اگر در ابتدا این برج با چنین هدفی ساخته نشده باشد، ولی ارتفاع زیاد برج (۷۰ متر) در دشت جرجان نشانه و علامتی نمایان برای مسافران بوده است (پورجعفر، ۱۳۸۹)، (تصویر ۴).

برج طغرل

برج آرامگاه طغرل در شرق آرامگاه ابن‌بابویه در شهری واقع شده است که از آثار برج‌های مانده از دوره سلجوقیان است. این برج بدون احتساب گنبد مخروطی شکل که امروز اثری از آن باقی نمانده است، حدود بیست متر ارتفاع دارد. وجه تسمیه این برج به طغرل بیک یکم بازمی‌گردد.

تصویر ۵: برج طغرل.

مأخذ: https://en.wikipedia.org/wiki/Tughrul_Tower

تصویر ۴: برج قابوس بن وشمگیر.

مأخذ: <https://www.gardeshnama.com/attraction318>

نتیجه‌گیری

با نگرشی عمیق به معنی و ریشه‌ی واژه‌ی برج به این نکته پی می‌بریم که در لغت‌نامه‌ی فارسی بیشتر به کارکرد دفاعی، امنیتی، نظامی برج توجه شده، حال آنکه با بررسی ریشه‌ی این واژه در زبان عربی بیشتر به کارکرد اطلاع‌رسانی برج توجه شده است؛ با بررسی آثار برج‌های تاریخی ثبت شده در اداره میراث فرهنگی و گردشگری ایران به طیف وسیعی از کارکردها ذیل چهار گروه نمادین، اطلاع‌رسانی، کارکردی، نظامی دست می‌یابیم و با بررسی بیشتر این نکته آشکار می‌شود که تعداد زیادی از برج‌ها چندمنظوره بوده‌اند. نکته‌ی آخر اینکه به نظر می‌رسد میان شکل برج‌ها و کاربردهای متفاوت آنها و همچنین پراکندگی جغرافیایی برج‌ها و کاربردهای متفاوت آن ارتباطاتی وجود داشته باشد که این مسئله مستلزم بررسی و پژوهش بیشتری در این زمینه است.

طغرل بیک یکم در سال ۴۵۵ هجری قمری زمانی که از راه بغداد به پایتخت خود بازمی‌گشت دچار بیماری می‌شود و در سن ۷۰ سالگی فوت می‌کند و جسد او را در مقبره‌ای که از قبل برای او آماده کرده بودند دفن می‌کنند. سبک معماری استفاده شده در این برج مربوط به معماری رازی است که این سبک در قرن سوم آغاز و در قرن پنجم هجری قمری به اوج شکوفایی خودش می‌رسد، سبکی که تلفیقی از معماری پارتی و پارسی است (تصویر ۵). کتیبه‌هایی که روی این بنا وجود داشته، در دوره‌ی ناصرالدین شاه که این برج مورد مرمت قرار می‌گیرد، از بین می‌رود. این برج آرامگاه همچنین مانند سایر آرامگاه‌های سلجوقی دارای گنبدی بوده که در زلزله فرو ریخته است. در مورد کاربردهای دیگر این برج نظرات جالبی وجود دارد، مثلاً این برج حکم جهت‌نما را داشته و شب‌ها با روشن کردن آتش بر بالای آن، کاروانیان می‌توانستند مسیر ورود به شهر را تشخیص دهند.

فهرست منابع

- ابن احمد، خلیل. (۱۳۷۲). کتاب العین. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن منظور، محمدبن مكرم. (۱۹۹۵). لسان العرب. مؤسسه التاريخ العربی.
- پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی آثار معماری اسلامی از برج قابوس ابن وشمگیر در ایران تا برج‌های دوقلوی پترناس. دو فصلنامه معماری و شهرسازی، ۳ (۵): ۱۳۵-۱۴۸.
- جفری، آرتور. (۱۳۷۲). واژه‌های دخیل در قرآن مجید. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: نشر توس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳). فرهنگ دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۱۰). گزارش ثبتی اثر برج طغرل، شماره ثبت ۱۴۷.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۱۴). گزارش ثبتی اثر برج سه‌گنبد، شماره ۲۴۲.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۵۳). گزارش ثبتی اثر برج آزادی، شماره ۱۰۰۸.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۵۶). گزارش ثبتی اثر برج ساعت، شماره ثبت ۱۵۱۲.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۶۲). گزارش ثبتی اثر برج آجری/اشقون بابا، شماره ثبت ۱۶۴۳.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۷۵). گزارش ثبتی اثر برج آب بانک ملی، شماره ثبت ۱۹۱۱.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۷۷). گزارش ثبتی اثر برج آتش‌نشان تبریز، شماره ثبت ۲۰۱۱.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۷۷). گزارش ثبتی اثر برج خلعت‌پوشان، شماره ثبت ۲۰۱۰.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۷۷). گزارش ثبتی اثر برج ناقوس کلیسا، شماره ۲۱۶۷.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۰). گزارش ثبتی اثر برج آرامگاهی شاهزاده حسین، شماره ۳۸۲۸.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۰). گزارش ثبتی اثر برج چشمه موالید، شماره ثبت ۴۷۹۳.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۲). گزارش ثبتی اثر برج بابانجم، شماره ثبت ۹۸۲۴.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۴). گزارش ثبتی اثر برج ارجنان، شماره ثبت ۱۳۰۲۰.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۴). گزارش ثبتی اثر برج ازبکوه، شماره ثبت ۱۵۱۰۲.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۴). گزارش ثبتی اثر برج امان‌الله، شماره ثبت ۱۳۹۴۴.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۴). گزارش ثبتی اثر برج باقرآباد، شماره ثبت ۱۴۶۲۴.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۴). گزارش ثبتی اثر برج بمونی آقا، شماره ثبت ۱۴۷۲۱.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۵). گزارش ثبتی اثر برج آقا، شماره ثبت ۱۶۲۱۲.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۵). گزارش ثبتی

مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقای نقش منظر در پایداری محیط، بررسی
موردی رودخانه خشک شیراز، باغ نظر، ۷(۱۵): ۶۳-۷۸.
• نجفی، علی. (۱۳۸۱). تحقیقی پیرامون مناره. ماهنامه مکتب اسلام،
(۷): ۶۷-۶۰.

• نوایخش، مهرداد و رحمانی، رحمان. (۱۳۸۹). آسیب‌شناسی
برج‌سازی در آلودگی کالبدی محیط‌زیست فضاهای شهری نمونه
موردی برج آریان همدان. علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۲(۱):
۱۶۳-۱۷۷.

• دانشنامه تاریخ معماری ایران شهر. (۱۳۹۰). پرونده‌های ثبتی
آثار ملی. <http://iranshahrpedia.ir/static/view/page/cultural-heritage-reports>.

اثر برج چاه‌خور، شماره ثبت ۱۵۸۵۹.

• سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. (۱۳۸۶). گزارش ثبتی اثر
برج کوره شوشتری، شماره ثبت ۲۰۸۰۷.

• کزازی، میرجلال‌الدین. (۱۳۷۹). نامه باستان. تهران: انتشارات سمت.

• لابی‌الحسین، زکریا. (۱۳۶۱). معجم مقاییس اللغة. به تحقیق و ضبط
عبدالسلام محمد هارون. قم: مرکز نشر مکتب الاعلام الاسلامی.

• مصطفوی، حسن. (۱۳۸۴). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران:
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

• معین، محمد. (۱۳۸۲). فرهنگ معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.

• منصوری، سیدامیر و حبیبی، امین. (۱۳۸۹). تبیین و ارزیابی

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). mm

نحوه ارجاع به این مقاله

بد، مهدیه. (۱۳۹۷). منظر آیینی برج‌های تاریخی و اثر آن در مدیریت گردشگری. مجله منظر، ۱۰ (۴۵): ۲۶-۳۳.

DOI: 10.22034/manzar.2018.80488

URL: http://www.manzar-sj.com/article_80488.html

